

ПОЛТАВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра філософії та суспільних наук

Лекція з навчальної дисципліни
«Історія України»

**ПЕРШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА
ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.
КНЯЖА ДОБА В УКРАЇНСЬКІЙ
ІСТОРІЇ.**

План лекції

1. Первісний лад на території України. Трипільська культура. Скіфо-сарматська доба. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.
2. Східні слов'яни.
3. Виникнення та розвиток Русі у IX – XII ст.
4. Розпад Київської держави.

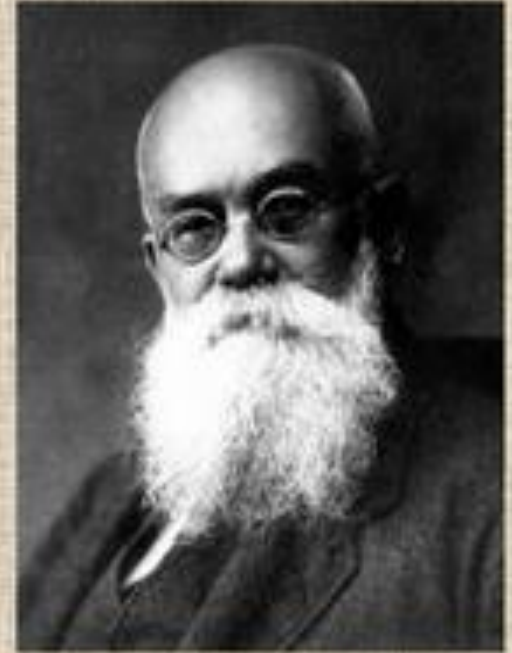

Первісний лад на території України

Предметом курсу історії України є вивчення і розвиток людського суспільства на українських землях.

За словами М. Грушевського: **«У наших сторонах письменство почалося ширитися тоді, як почалося ширитися християнство.**

Найдавніші звістки про наші сторони починаються приблизно 2 500 років тому. Але це відомості про чорноморське узбережжя, де ще тоді нашого народу не було, а про наш народ письменні звісти у чужих народів починаються тисячу літ пізніше – 1 500 років тому. Це зветься початок історичних часів – доки сягають писані звістки людські. Для нашого народу це значить півтори тисячі літ назад, або 50 людських поколінь, рахуючи коло 30 літ на людське покоління»

*Михайло Грушевський:
історик і будівничий нації*

Перші сліди перебування людини на території України

Перші сліди перебування людини на території України сягають у давнину близько мільйона років тому. Стоянки первісних людей збереглися з часів раннього палеоліту (кам'яної доби) і виявлені у с. Королеве у Закарпатті, поблизу міста Амвросіївка в Донбасі, у с. Лука-Врублевецька, що на Подністров'ї, стоянка Кіік-Коба в Криму та ін.

Люди жили невеликими групами, видобували вогонь, полювали на дрібних тварин і займалися збиральництвом. Колективне виробництво та колективне споживання становили суть їхнього суспільного життя. Община була як родовою, так і соціально-економічною одиницею.

Археологи на території України виявили поселення людей часів пізнього палеоліту (35 – 10 тис. років до н. е.). Із цих поселень, де знайдено знаряддя праці з кременю і кісток мамонта (деякі навіть з орнаментом), найбільше досліджені стоянки в Києві на Подолі, у с. Мізин на Чернігівщині, поблизу Кривого Рогу. Всього палеолітичних стоянок знайдено в Україні понад двісті.

Неолітичні поселення України

В Україні виявлено близько 500 неолітичних поселень у районах Дніпра, Південного Бугу, Десни, Дністра, Сули та ін. Їх можна поділити на дві культурно-господарські зони: південно-західну (землеробсько-скотарську) і північно-східну (мисливсько-риболовну).

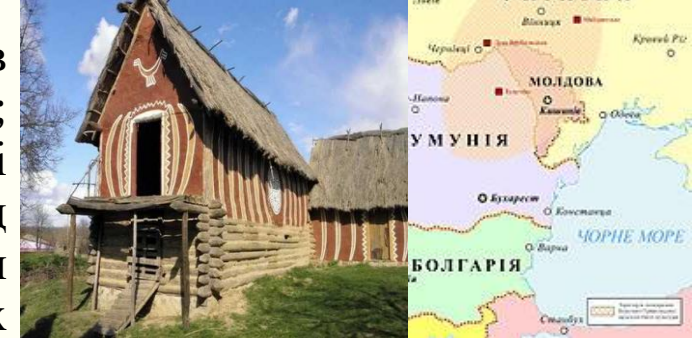
- Лісостеп Правобережжя, Західну Волинь, Закарпаття, Подністров'я,
- Лісостеп Лівобережжя, Полісся.

Основу виробничих відносин становить спільна власність роду на знаряддя й продукти праці та на певну територію. Починають виникати територіальні зв'язки, які сприяють появі сусідських общин, а згодом і племені.

Трипільська культура

- Найяскравішою археологічною культурою доби енеоліту була **трипільська культура** (IV—III тис. до н. е.). Її назва походить від с. Трипільля на Київщині, поряд з яким В. Хвойкою 1893 р. було виявлено першу пам'ятку цієї культури. Ареал поширення трипільської культури сягає 190 тис. км², що нині входять до територій України, Молдови та Румунії (лише в Україні знайдено понад 1000 трипільських пам'яток).
- Трипільська культура багатогранна і самобутня. Її характерними ознаками в економічній сфері були зернове землеробство; поступове витіснення мотики ралом; приселищний характер тваринництва; поява мідних знарядь праці при збереженні домінування кам'яних і крем'яних; у сфері суспільних відносин — перехід від матріархату до патріархату; зародження міжплемінних об'єднань; формування ієрархічної структури родів; збереження великої сім'ї, що складалася з кількох парних сімей як основної суспільно-економічної ланки; зародження елементів приватної власності; у сфері побуту — побудова великих глиняних будівель, утворення гігантських протоміст з населенням майже 15—20 тис. жителів; міграція поселень через виснаження землі кожні 50—100 років; розписна плоскодонна кераміка з орнаментом, що виконаний жовтою, червоною та чорною фарбами; у духовній сфері — домінування символів родючості, матеріалізація їх у символи добробуту — жіночі статуетки, зображення сонця, місяця, води, глиняні фігурки тварин.

Керамічні вироби, знайдені під час археологічних розкопок поселень доби енеоліту, які належать носіям трипільської культури.

Кіммерійці

- Першим етнічним утворенням на території України, про яке залишилася згадка в писемних джерелах, були кіммерійці (IX — перша половина VII ст. до н. е.). Про «уславлених кобилодойців» (так цей народ дуже часто називали в давнину) повідомляє не тільки Гомер в «Одіссеї», а й такі відомі античні автори, як Геродот, Каллімах, Страбон. Ассирійські клинописні джерела згадують про цей народ під іменем «гамірра».
- Кіммерійці займали значну територію між Дністром і Доном, а також Кримський і Таманський півострови. У добу проникнення греків у Північне Причорномор'я Керченську протоку називали Боспором Кіммерійським. Хоча питання про етнічне походження кіммерійців залишається відкритим, більшість вчених схиляється до висновку, що вони є гілкою давньоіранського кочового народу, генетично близького до скіфів.
- Кіммерійці були першими на території України, хто перейшов від осілого до кочового скотарства, а також першими, хто почав на цих землях виплавляти з болотної руди залізо. Перспективна за нових кліматичних умов кочова форма господарювання та досконаліша за бронзову залізна зброя дали змогу кіммерійцям залишити свій слід в історії.

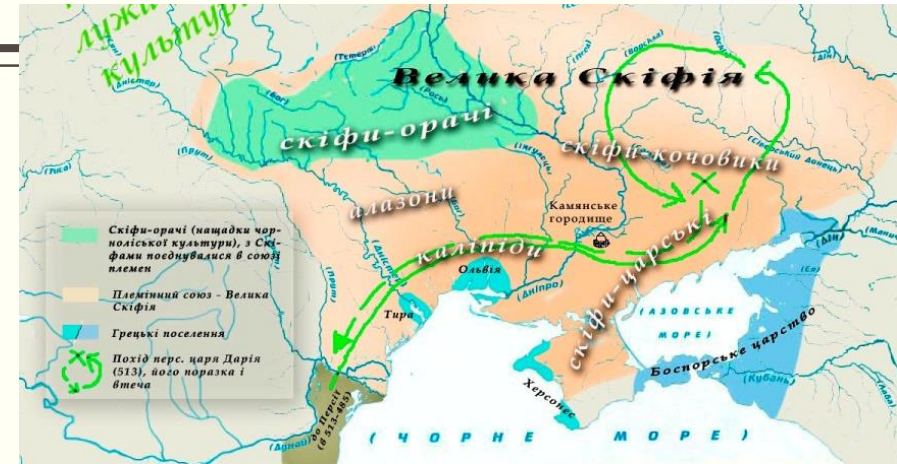

КІММЕРІЙЦІ ТА СКИФИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Скіфи

- Проникнення скіфів на узбережжя Чорного моря відбувалося кількома хвилями. Спочатку вони не тільки мирно уживалися з кіммерійцями, а й нерідко ставали їхніми воєнними союзниками. Проте зростаючий тиск сусідніх кочових племен — массагетів — примусив скіфів дедалі активніше просуватися на захід у глиб кіммерійських земель. У VII ст. до н. е., витіснивши місцевий етнос з Подніпров'я, скіфи не зупиняються, а, переслідуючи кіммерійців, вдираються до Передньої Азії.

- У другій половині VII ст. до н. е. утворили політично консолідоване об'єднання племен — Велику Скіфію, що проіснувала до III ст. до н. е. За Геродотом, територія цього державного утворення була досить великою і мала форму рівностороннього чотирикутника, який, прилягаючи до чорноморського узбережжя, розташовувався в межах річки Дунаю та Дону. Все населення Скіфії поділялося на дві великі групи: мігруючі племена (скіфи-кочівники, які населяли степові райони на схід від Дніпра, та царські скіфи, які кочували узбережжям Азовського моря і степовим Кримом) та осілі племена (елліно-скіфи-калліпіди, які жили поблизу давньогрецького міста Ольвії; скіфи-землероби, зосереджені на Лівобережжі; скіфи-орачі, які розташовувалися на захід від Дніпра).

Сарматські племена

З III ст. до н. е. до Північного Причорномор'я зі сходу почали проникати сарматські племена, які також мали іранське походження. За два століття вони захопили межиріччя Дону і Дніпра, а згодом – Дніпра і Дністра. Шість століть вони правили у степах Північного Причорномор'я, мали зв'язки з грецькими і римськими містами Причорномор'я.

Зовнішньо сармати дещо нагадували скіфів. Ось, наприклад, як описував **аланів сучасник: “Вони високі на зріст, вродливі і світловолосі, а люті в їх очах вселяє жах”.**

Сарматські племена (роксолани, язиги, алани й ін.)
домінували на території України з III ст. до н. е. по III ст.
н. е.

Численні племена, споріднені із скіфами,
прийшли на територію України в III ст. до
н.е. із Задоння і Північного Кавказу і
увійшли в історію під загальною назвою
сарматів.

Свою назву вони отримали від того, що
завжди були підперезані (тобто озброєні)
мечем – а звучить це в праіранській мові
“Авести” як “saormant”.

Особливістю сарматського соціального устрою було високе становище в суспільстві жінок. Сарматські жінки не лише підтримували лад у господарстві й виховували дітей.

- 3. У сарматів усі чоловіки та значна частина жінок були воїнами.
- Давні греки називали сарматів «**підвладними жінкам**», через велике поширення в них військових загонів жінок, яких греки називали **амазонками**.
- Цариці сарматів часто самі організовували військові походи, деяким з них належали фортеці.

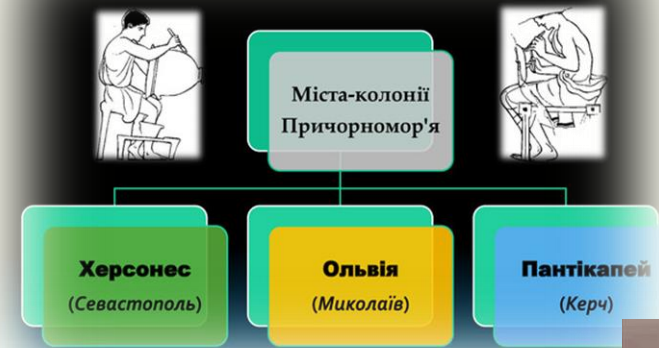
Античні міста-держави Північного Причорномор'я

Велику роль в історії України відігравали античні міста-держави Північного Причорномор'я. Заселення греками-колоністами цих земель почалося в VII – VI ст. до н. е.

В історії античних міст-держав Північного Причорномор'я виокремлюються два основних періоди. **Перший період** – V – середина I ст. до н. е. – характеризується відносно самостійним життям і мирними відносинами зі скіфськими племенами. **Для другого періоду** – середина I ст. до н. е. – 70-ті роки IV ст. н. е. – характерним стало те, що міста-держави поступово потрапляли в коло інтересів Риму і водночас зазнавали нападів з боку готів і гунів.

У процесі античної колонізації у Північному Причорномор'ї утворилися чотири основних центри. **Перший** – побережжя Дніпровсько-Бузького і Березанського лиманів (міста Борисфеніда на сучасному острові Березань під Очаковом, Ольвія поблизу сучасного села Парутиного Очаківського району Миколаївської області). **Другий** – побережжя Дністровського лиману (міста Никоній, Тіра – нині Білгород-Дністровський). **Третій** центр – у Південно-Західному Криму (міста Херсонес, Керкінітіда – нині Євпаторія). **Четвертий** центр – на Керченському і Таманському півостровах (міста Пантікапей, Феодосія, Горгіпія). Усі ці центри були рабовласницькими демократичними республіками, що підтримували тісні зв'язки із Грецією і Римом

Головні міста-колонії Причорномор'я

ольвія

- заснована греками-переселенцями із Мілета в 1 пол. VI ст. до н.е. на Бузькому лимані (Миколаївщина);
- з д/гр. – “щастлива”;
- громадяни – ольвіополіти;
- демократія;
- велика хора;
- торгівля зі скіфами: їм – вино, коштовності, кераміка, від них – зерно, худоба, раби
- монети - “дельфіни”

Херсонес Таврійський

- засновано греками-переселенцями з м. Гераклеї в 422 р. до н.е. в Криму (Севастополь);
- з д/гр. - "півострів";
- громадяни – херсонесити;
- демократія;
- значна хора; війни із таврами та скіфами;
- торгівля з метрополією та Грецією: їм – зерно, риба, раби, шкіра, собі - полотна, зброя, коштовності, вино

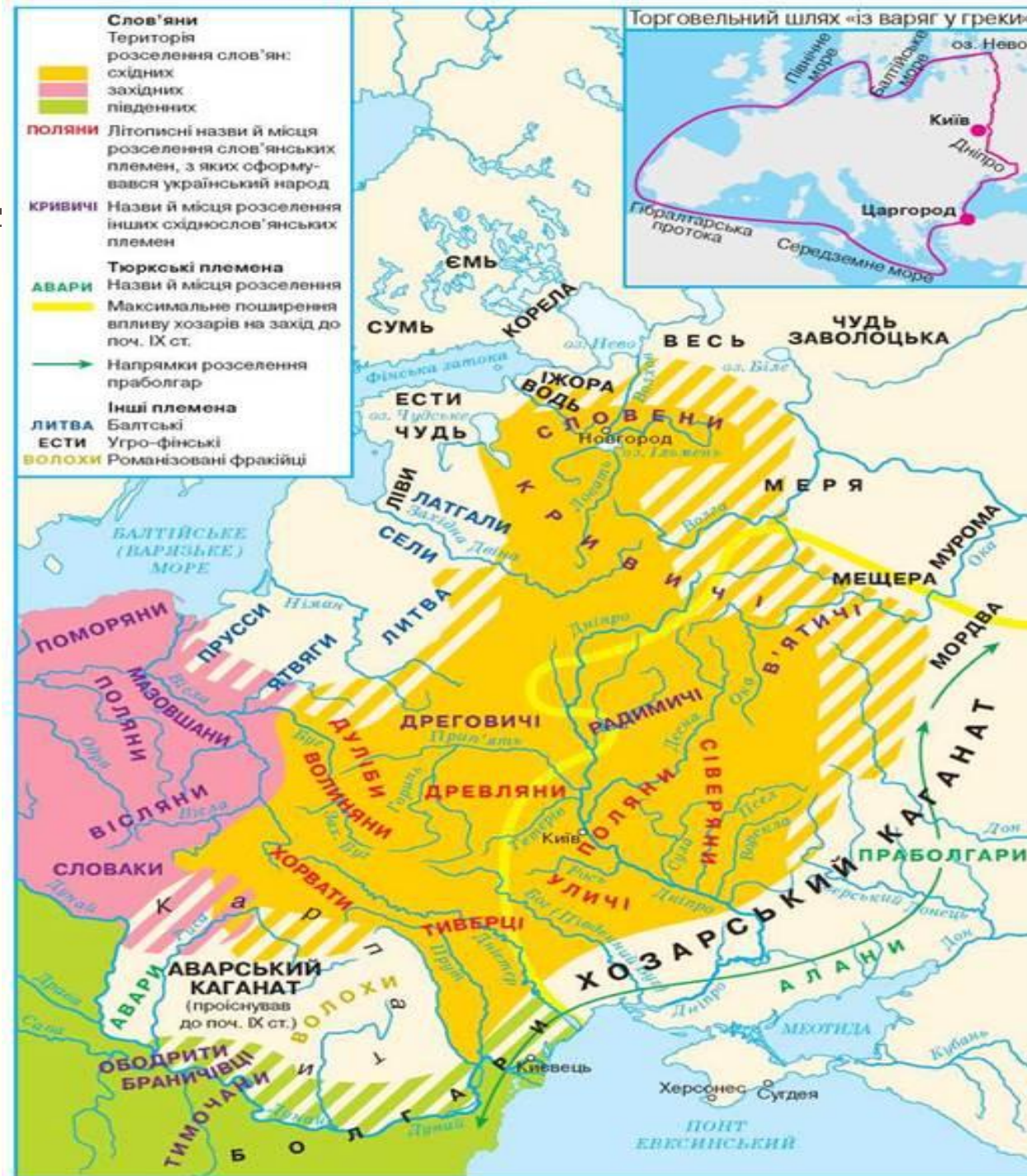
Пантікапей

- засновано греками-переселенцями з м. Мілет в VI ст. до н. е. на березі Керченської протоки (Керч);
- з д/гр. – *“рибний шлях”*;
- демократія, з 480 р.- тиранія та з 438 - монархія;
- “Союз” міст-держав – Боспор (IV ст. до н. е.);
- Підкорення Феодосії та Горгиппії;
- “житниця Еллади та Понту”

Грунтуючись на археологічних даних, багато вчених доходять висновку, що слов'яни (протослов'яни), принаймні від часу виокремлення їх у II тисячолітті до н. е. з індоєвропейської спільноти і до раннього середньовіччя, змінювали місця свого проживання. Тому кожна з наведених концепцій, найімовірніше, фіксує той чи інший етап розселення слов'ян на початку їх історії.

Розселення східнослов'янських племен у межах сучасної України

Племінне об'єднання	Територія розселення	Політичний центр
поляни	Середнє Подніпров'я, між річками Тетеревом і Россю	місто Київ
древляни	південний басейн Прип'яті, Горині, західний берег Дніпра, північний басейн Тетерева	місто Іскоростень (сучасний Коростень)
сіверяни	на схід від середньої течії Дніпра, басейн Нижньої Десни, Сули, Псла й Ворскли аж до верхів'їв Сіверського Дінця	міста Чернігів, Новгород-Сіверський
тиверці	між нижніми течіями Дністра й Прута аж до Чорного моря	фортеця Білгород над Дністром
уличі	між Нижнім Дністром, Південним Бугом (Богом) і Дніпром	місто-порт Олешня в пониззі Дніпра
волиняни, дуліби, бужани	басейн Західного Бугу	міста Волинь, Зимне, Бужеськ
хорвати	Карпати, басейни Середнього та Верхнього Дністра	міста Стільсько, Галич, Пліснеськ, Ужгород

Основні заняття східних слов'ян

Основними заняттями східних слов'ян були землеробство і скотарство. Вирощували просо, ячмінь, пшеницю, жито, овес та інші культури. У слов'ян існували різні види ремесел: ливарне, обробка заліза, різьблення на кістці, виготовлення посуду та ін.

Соціальні структури розвивалися в напрямі від первісної общини в перших століттях до нашої ери до сусідської общини. Кількісне збільшення міст як економічних і політичних центрів, якісний прогрес різних ремесел і торгівлі, воєнні походи, в яких брали участь воїни всіх слов'янських земель, — усе це сприяло утворенню східнослов'янської держави — Київської Русі.

Виникнення та розвиток Русі у IX – XII ст.

А) Норманська теорія

Започаткували німецькі вчені А. Шльоцер, Г. Байєр та Г. Міллер у другій половині XVIII ст. Прихильники цієї теорії наголошують, що східні слов'яни були нездатні без зовнішньої допомоги створити свою державу, а варяги (нормани) відіграли вирішальну роль у створенні Київської держави. За їх твердженням слово «Русь» походить від фінської назви шведів «Ruotsi» (шведської області Roslagen, що знаходиться навпроти фінських берегів).

Б) Антинорманська теорія

Засновником був російський вчений М. Ломоносов. Антинорманісти доводять, що заснування східнослов'янської держави та й сама назва «Русь» мають не мали. У цьому контексті слід виокремити позицію М. Грушевського, який став конструктором власної «схеми руської історії». Він вважав, що вихідною датою історії України винятково слов'янське коріння та походження. На їх думку, жодного відношення до цих процесів нормани не мають. А походження народу слід вважати IV ст. н. е., коли у кордонах Подніпров'я, Подністров'я і Побужжя постає об'єднання слов'янських племен-антів, яких М. Грушевський ідентифікує із пращурами українців.

Виникнення та розвиток Русі у IX – XII ст.

В) Болгарська теорія

Київ був заснований у VI ст. вихідцями із Болгарії, зокрема братом хана Великої Болгарії Курбата – Шамбатом. Пізніше навколо Київського князівства утворилася держава-імперія на чолі з болгарським правителем Угер Лачина (князем Ігорем). Основоположники концепції спиралися на збірку давніх болгарських літописів «Історія Джагфагра», поему Шамсі Башту «Легенда про доньку Шана», а також свідчення візантійського імператора Костянтина Порфирородного про другу назву Києва – Самбатос.

Г) Теорія пантюркизму

Вплив Хозарського каганату (держава в пониззях Дону та Волги, що існувала впродовж VII – X ст.) на формування держави у східних слов'ян. Вважалося, що хозари були народом тюркської мовної сім'ї, але сформувалися на основі угро-фінського субстрату і лише згодом зазнали тюркизації. Професор Гарвардського університету (США), українець за походженням О. Пріцак, пропонує взагалі відмовитися від слов'янського походження Русі. На його думку, поляни були не слов'янами, а хозарами. Одна із їхніх родових гілок стала спадкоємницею роду Кия, який заснував місто Київ.

Виникнення та розвиток Русі у IX – XII ст.

Д) Торговельна теорія

Її засновником був В. Ключевський. Фактично, є похідною від норманської теорії. Значний інтерес варягів до Наддніпрянщини пояснює торговельно-економічними причинами. Торговий шлях «із варяг у греки», освоєний скандинавськими купцями і воїнами, потребував об'єднання найближчих територій під однією владою. На думку прибічників теорії, саме це й стимулювало утворення держави з центром у Києві (на середині шляху між Скандинавією на півночі і Візантією на півдні)

Е) Теорія природно-історичного (автохтонного розвитку).

Прибічниками цієї теорії були і видатні українські історики В. Антонович, М. Грушевський та ін. Вони стверджують, що у східних слов'ян існували політичні та соціально-економічні передумови для створення своєї держави: високий рівень розвитку виробничих відносин, наявність майнової диференціації, процес захоплення старійшинами общинних земель, багато численні військові походи, результатом яких була велика кількість здобичі. Основними джерелами, на які посилаються прихильники цієї теорії, є літопис «Повість минулих літ», що розповідає про правління князя-слов'янина Кия (кінець V – початок VI ст.) та хроніка «Бертинські аннали».

Єдина держава Київська Русь

Як єдина держава Київська Русь існувала з IX ст. до 30-х років XII ст.

Політичною формою була ранньофеодальна монархія з елементами федералізму.

Територія Київської Русі простягалася між Чорним і Балтійським морями, Карпатами і Волго-Окським межиріччям. Основне місце в економіці Київської Русі посідало сільське господарство, де використовувалися різноманітні знаряддя праці – плуг, соха, сапа, серп, коса та ін. Вирощували жито, пшеницю, просо, ячмінь, овес, горох. Займалися також скотарством.

Ремесла Київській Русі

У Київській Русі були поширені різні ремесла; особливо були розвинуті чорна металургія й металообробка. Вже тоді виготовляли понад 150 найменувань виробів із заліза. Усе це сприяло розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі.

Основними торговельними партнерами Київської Русі були Візантія, Волзька Болгарія, Хозарія, країни Арабського Сходу, Скандинавські та західноєвропейські країни. Русь торгувала хутром, медом, шкірою, різноманітними ремісничими виробами. Ввозились речі із золота, срібла, дорогі тканини, вина, посуд, зброя.

Уже за часів Володимира Святославича і Ярослава Мудрого Русь друкувала власні гроші, а у розрахунках у великих торговельних операціях використовувала срібні зливки – гривні.

Князі Київській Русі

Главою держави був Великий київський князь. Правлячий клас становила його дружина (старша — бояри, молодша — звичайні дружинники, або гридні), через яку здійснювалось управління Руською землею.

Сходинки історії

Князь Ярослав (1019 – 1054 рр.)

Князь Ярослав народився в 978 р., здобув добру освіту, багато читав, знав кілька мов. Княжив Ярослав у Новгороді і був одружений з донькою шведського короля. Одержавши восени 1015 р. листа від сестри про лиходійства брата Святополка, Ярослав зібрав понад 3 тис. новгородців і пішов на Київ. Військо Святополка було розбите. Проте Святополк, уклавши союз із печенізькими ханами і польським королем Болеславом Хоробрим, у 1017 р. захопив разом з ними Київ. Ярослав залишив Новгород, зібрав військо і знову вигнав Святополка з Києва.

Часи князювання Ярослава Володимировича (1019 – 1054 рр.) позначені новим піднесенням Київської Русі й Києва. Було збудовано нову лінію оборони на південних кордонах Русі. У 1036 р. печеніги намагалися захопити Київ, але були остаточно розгромлені. Згодом, у 1043 р., Ярослав очолив останній похід русичів на Візантію. Багато уваги Ярослав приділяв зміцненню християнства. В усіх великих містах було зведено християнські храми, серед них головний храм Русі – Софія Київська; було засновано багато монастирів. Найбільший з них – Києво-Печерський.

За Ярослава Мудрого Київська Русь досягла найвищого розквіту. Значно розширились її торговельні й політичні зв'язки з європейськими державами. Правителі багатьох країн намагалися породнитися з Великим київським князем. Так, донька Ярослава Анна була одружена з французьким королем Генріхом, а після його смерті стала королевою Франції. Інша донька – Єлизавета вийшла заміж за норвезького короля Геральда. Перший син Ізяслав був одружений із сестрою польського короля Казимира, а другий син Всеволод побрався з візантійською принцесою з дому Мономахів. Ще один син був одружений з донькою саксонського ландграфа, а угорський принц Владислав узяв за дружину одну з доньок Ярослава. Ярослав прожив 75 років і помер у 1054 р. Поховали його в Софії Київській. За державну, релігійну та культурну діяльність князя Ярослава прозвали Мудрим.

Після Ярослава в Київській Русі почалися міжусобні війни князів за найкращі землі й міста, за київський престол.

Ярослав Мудрий

Князь Володимир Мономах (1113 – 1125 рр.)

У роки правління Володимира Мономаха (1113 – 1125 рр.) становище Київської Русі стабілізувалося. Він здійснював переможні походи на половців. Велику увагу Мономах приділяв законодавству: розробив «Устав», або доповнення до юридичного кодексу законів «Поширена Руська правда» Ярослава Мудрого. «Устав» помітно обмежував безконтрольну діяльність князівської адміністрації. Мономах підкорив своїй владі всіх князів, поклав край князівським міжусобицям.

Київська Русь у цей період мала тісні зв'язки з Європою: дружина Володимира Мономаха була з Англії, син був одружений із шведською королевою, доньки вийшли заміж за королів Данії і Норвегії, внуком Мономаха був відомий датський король Вольдемар, названий на честь діда.

Дякую за увагу

